

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.43>**Владислав Негребецький,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри криміналістики

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ІЗ МЕТОЮ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ ПІДОЗРЮВАНОГО ЯК ОСОБЛИВИЙ СПОСІБ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ

Стаття присвячена дослідженню перевірки показань на місці як особливого процесуального способу отримання доказів. Слідчий експеримент передбачає два основні способи перевірки доказів: експериментальний через проведення дослідних дій (власне слідчий експеримент) і перевірку через зіставлення показань із фактичною обстановкою (перевірка показань на місці). У роботі досліджуються особливості процесу пізнання саме перевірки показань на місці. Перевірка показань на місці передбачає використання специфічного методу отримання інформації через зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому особою, яка дала показання. Проаналізовано особливості застосування методу зіставлення. Процес зіставлення складається з трьох взаємозалежних елементів – розповіді, показу й огляду.

Участь підозрюваного в проведенні перевірки показань на місці обов'язково має добровільний характер. Тому можливість і результативність такої слідчої дії багато в чому залежить від позиції, яку займе підозрюваний, його бажання брати участь у перевірці показань на місці. Специфіка процесу пізнання зазначеної слідчої дії передбачає абсолютну самостійність демонстрації особою, показання якої перевіряються, місця події й обстановки. Особа, показання якої перевіряються, розповідає про події, які відбулись на цьому місці, й обставини, тісно з ними пов'язані. Розповідь особи на місці події супроводжується демонстрацією окремих дій і поз, які не мають дослідного характеру, а також показом окремих об'єктів, орієнтирів, що входять до загального комплексу цієї обстановки. У порядку уточнення їй можуть бути поставлені запитання слідчим і з його дозволу іншими учасниками слідчої дії. При цьому неприпустимі навідні запитання й дії з боку слідчого та інших учасників слідчої (розшукової) дії. Розглядаються структура інформації, методи її дослідження, визначено шляхи вдосконалення процедури цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: слідча дія, метод порівняння, моделювання, макетування, манекен, навідне запитання.

Постановка проблеми. У сучасній криміналістичній теорії порівняння як метод пізнання розглядається як потужний інструмент, що дає змогу оптимізувати й удосконалити діяльність слідчого під час розслідування злочинів. Дослідженню різних аспектів застосування порівняння та інших методів пізнання в слідчій та експертній практиці присвячено роботи І.Г. Алабужева, О.Ф. Аубакірова, А.І. Баянова, Т.С. Волчецької, Г.А. Густова, В.Я. Колдіна, О.О. Логвиненко, І.М. Лузгіна, М.С. Польового, О.Р. Ратінова, М.Н. Хлинцова й інших відомих учених. Разом із тим залишаються недостатньо дослідженими та висвітленими практичні аспекти використання методу порівняння під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Чималий інтерес у цьому плані становить слідча дія – перевірка показань на місці.

Метою статті є дослідження можливостей і виявлення ролі та специфіки використання методу порівняння під час слідчого експерименту з метою перевірки показань підозрюваного на місці події, розробка на цій основі практичних рекомендацій для слідчих органів України.

Виклад основного матеріалу. Перевірка показань на місці передбачає використання специфічного методу отримання інформації, що дає змогу виявляти й установлювати дані, не доступні іншим процесуальним формам одержання доказів. Таким методом є зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому особою, яка дала показання. Цей метод є різновидом методу порівняння, а останній – основою для перевірочних слідчих дій.

Процес зіставлення складається з трьох взаємозалежних елементів – розповіді, показу

й огляду. Особа, показання якої перевіряються, розповідає про події, які відбулися на цьому місці, й обставини, тісно з ними пов'язані. У порядку уточнення їй можуть бути поставлені запитання слідчим і з його дозволу іншими учасниками слідчої дії. При цьому забороняється постановка навідних запитань і виконання дій навідного характеру.

Розповідь особи на місці події супроводжується демонстрацією окремих дій і поз, які не мають дослідного характеру, а також показом окремих об'єктів, орієнтирів, що входять до загального комплексу цієї обстановки. Розповідь, що не супроводжується такою демонстрацією, відтворенням минулих дій, перетворюється на звичайний допит і втрачає будь-які ознаки розглядуваної слідчої дії.

Перевірка показань на місці широкі можливості використання методу порівняння. При цьому нерідко виникає необхідність відтворювати послідовність дій учасників події, механізм їх взаємодії, елементи обстановки, зовнішнього вигляду учасників події тощо. Отже, досліджувана подія *моделюється* з одночасним порівнянням інформації з різних джерел.

У криміналістичній теорії розрізняють два види моделей: уявні (розумові) та матеріальні [1, с. 111]. Під уявним моделюванням розуміють відбиття у свідомості слідчого обставин події, що вивчається, і шляхів розслідування. Відповідно, уявне моделювання може мати два взаємопов'язані напрями: ретроспективне, спрямоване в минуле, до події злочину, і перспективне, спрямоване до практичної діяльності слідчого з виявлення та дослідження доказів.

Ретроспективне моделювання під час розглядуваної слідчої дії спрямовано на оцінку вірогідності показань, що перевіряються. У криміналістичній літературі зазначається, що оцінка вірогідності доказів полягає в з'ясуванні змістової сторони інформації та її джерела, установленні на цій підставі зв'язку між окремими відомостями, одержаними з різних джерел, виявленні протиріч між ними й поясненні їх походження [1, с. 153]. При перевірці показань на місці оціночній діяльності слідчого притаманна своя специфіка, що, на нашу думку, пов'язана насамперед із тим, що такої оцінки зазнає уявна модель події на підставі показань особи, які перевіряються. Така модель є інформаційно-імовірнісною, тому що за змістом вона представлена даними, які необхідно уточнити й перевірити. За своєю структурою вона складається із взаємозалежних чуттєво-наочних образів уже сприйнятих елементів обстановки й логічних побудов. Якщо слідчий раніше не сприймав обстановки місця події, де проводиться пере-

вірка, то на підґрунті одних лише показань відтворити модель злочинної події досить складно. При проведенні перевірки показань слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряються. При цьому уявна модель доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями й діями цієї особи. Відбувається поступовий перехід від моделі інформаційно-імовірнісної до моделі інформаційно-достовірної. Водночас слідчий зіставляє отриману інформацію з уявною моделлю події, що перевіряється. У результаті цього остання оцінюється з погляду відповідності дійсній обстановці на місці події. Протиріччя, неточності й незрозумілості в показаннях усуваються. Отже, перевірка уявної моделі полягає в усуненні з неї інформації, яка не відповідає обстановці на місці й відновленні моделі знову отриманою інформацією.

Перспективне моделювання виражається в уявленнях слідчого щодо способів досягнення завдань розслідування, отримання достовірного знання про подію злочину, фіксується в плані розслідування [1, с. 117]. При цьому різновидом планування є план окремої слідчої дії. У криміналістичній літературі відзначається залежність процесу планування від ситуації слідчої дії, оскільки вибір тактики перевірки показань на місці залежить від них [2, с. 37–38]. На нашу думку, при плануванні перевірки показань на місці необхідно враховувати дві можливі ситуації: 1) коли даних про розслідувану подію, обставини якої будуть предметом перевірки показань, і про те місце, де вони відбувалися, достатньо; 2) коли зібрані матеріали дають про зазначене мінімальні відомості. Можливість планування перевірки показань на місці прямо залежить від обсягу інформації, наявної в слідчого. План має бути таким, щоб забезпечити використання в процесі проведення перевірки показань на місці всіх матеріалів, що стосуються розслідуваної події, місця, де вона відбувалася, а також отримати необхідну інформацію від особи, показання якої перевіряються.

У криміналістичній літературі називаються різні елементи планування цієї слідчої (розшукової) дії [3, с. 40; 4, с. 228]. На нашу думку, планування перевірки показань на місці починається з визначення мети слідчої дії. На наступному етапі слідчий здійснює виокремлення в показаннях підозрюваного конкретних частин, фрагментів, які передбачається перевірити, а також відповідних цим фрагментам вузлів в обстановці місця події – «опорних пунктів».

«Опорний пункт» є ключовим терміном, який пояснює взаємозв'язок між ідеальними

слідами (слідами події в людській пам'яті) і фактичною обстановкою на місці події. Ця слідча дія дає змогу виявити й зафіксувати цей взаємозв'язок, причому характер останнього являє собою нову самостійну інформаційну структуру. Отже, «опорний пункт» – це найбільш значимі вузли й елементи обстановки у взаємозв'язку зі встановленими обставинами події, які потрібно перевірити.

Як нам видається, оптимальний варіант плану перевірки показань на місці може мати такий вигляд:

- наявні в справі матеріали;
- опорні пункти;
- обставини, що підлягають з'ясуванню;
- питання особи, показання якої перевіряються;
- тактичні прийоми.

Матеріальними моделями в криміналістиці прийнято вважати спеціально створені людиною предмети (конструкції, механізми), які використовуються для дослідження сутності структури, властивостей, функції явища або предмета, що вивчається [1 с. 125]. При проведенні перевірки показань на місці можуть використовуватися моделі окремих предметів. Використання таких моделей є доцільним при демонстрації підозрюваному стану обстановки та способу вчинення окремих дій, якщо справжні предмети відсутні або їх застосування видається небезпечним для учасників слідчої дії. Зокрема, ними можуть бути знаряддя вчинення злочину, предмети злочинного посягання, інші об'єкти, що могли безпосередньо вплинути на вчинення учасниками події окремих дій.

При демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій можуть використовуватися матеріальні моделі зовнішнього вигляду людини. За допомогою манекену (муляжу) відтворюють зовнішні ознаки людини – її статура, ріст, вага тощо. Використання манекенів є доцільним у випадках, коли участь статиста в демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій неможлива, тому що сполучена з небезпекою для життя (коли вона демонструє, яким чином учинено напад на потерпілого, заподіялися тілесні ушкодження тощо).

У теорії криміналістики як різновид матеріального моделювання розглядається криміналістична реконструкція. Під реконструкцією розуміють відтворення первісного стану обстановки або окремого об'єкта, його окремих ознак з метою розв'язання спеціальних завдань розслідування [5, с. 705]. Дискусійним залишається питання щодо можливостей застосування цього різновиду моделювання при перевірці показань на

місці. Так, одні науковці розглядають реконструкцію як захід, що передуює проведенню цієї слідчої дії [1, с. 134; 6, с. 11; 7, с. 83]. Наприклад, Р.С. Белкін уважав, що реконструкція є початковим етапом або умовою, тактичним прийомом перевірки показань на місці, унаслідок чого результати реконструкції не мають доказової цінності [8, с. 239]. Інші автори відносили її до змісту перевірки показань на місці. Так, В.В. Куванов уважав, що при проведенні цієї слідчої дії можна застосовувати реконструкцію обстановки, яка здійснюється саме особою, показання якої перевіряються, для перевірки того, чи обізнана вона в цій обстановці [9, с. 58]. Окремі автори вважають, що реконструкція відіграє домінуючу роль при перевірці показань на місці. Так, І.М. Лузгін розглядав перевірку показань на місці як одну з форм ситуаційної реконструкції [10, с. 43].

Дійсно, відтворення ситуації (матеріальної обстановки місця події, механізму взаємодії людей) може в окремих випадках становити зміст цієї слідчої дії. При цьому, на відміну від слідчого експерименту, реконструкція при перевірці показань на місці проводиться саме особою, показання якої перевіряються, і в місці, де відбувалася подія. Результат реконструкції фіксується в протоколі, і може бути в подальшому використаний, наприклад, для порівняння з протоколами перевірок показань на місці інших підозрюваних по справі. Отже, у цьому разі ці результати мають цілком самостійне значення. При цьому процес реконструкції охоплюється безпосередньо змістом перевірки показань на місці.

При цьому реконструкція ситуації події може охоплювати різновиди: а) відтворення первісного розташування предметів у просторі; б) відтворення розташування учасників події; в) реконструкція окремих дій учасників. Необхідно звернути увагу на можливість здійснення реконструкції ситуації під час перевірки у двох формах: 1) речовинній; 2) графічній. Так, у криміналістичній літературі рекомендується з метою перевірки поінформованості запропонувати особі, показання якої перевіряються, описати обстановку на місці «з випередженням» [11, с. 283]. Суть цього тактичного прийому полягає в тому, що ознаки окремих об'єктів на місці пояснюються підозрюваним заздалегідь, тобто до того, як учасники слідчої групи зможуть їх спостерігати. М.М. Хлинцов вважає такий спосіб дії ефективним для перевірки поінформованості особи, показання якої перевіряються, в обстановці на місці події [12, с. 82]. З нашого погляду, доцільно запропонувати підозрюваному (обвинуваченому)

зобразити просторове розташування предметів графічно, наприклад, на схемі. Унаслідок цього в слідчого з'явиться можливість порівняти цю інформацію з наявною обстановкою після прибуття в пункт, указаний підозрюваним.

Викликає інтерес тактичний прийом під назвою «макетування», запропонований деякими науковцями [14, с. 188–189; 15, с. 65]. Макетування полягає в реконструкції речової обстановки, яка проводиться особою, показання якої перевіряються, для перевірки її поінформованості про обстановку місця, де було вчинено злочин. Перед початком перевірки слідчий у присутності понятих цілком або значною мірою змінює обстановку, про що особа, показання якої перевіряються, обов'язково попереджається [10, с. 58; 16, с. 25]. Потім ця особа відновлює обстановку в тому вигляді, який та мала в момент учинення злочину. У криміналістичній літературі рекомендується при показі підозрюваним місця події і стану обстановки використовувати трафарети, тобто умовні зображення відповідних предметів [9, с. 58]. Пізнавальне значення зазначеного тактичного прийому полягає в тому, що отримані так відомості про стан обстановки в момент учинення злочину, зіставлені з наявними в розпорядженні слідчого даними про первісну обстановку, дають змогу виявити так звану причетну поінформованість особи, показання якої перевіряються [17, с. 124].

У психологічній літературі макетування взагалі розглядається як необхідний компонент відновлення обстановки, що сприяє виникненню асоціативних зв'язків в особи, показання якої перевіряються [13, с. 106]. Однак викликає сумнів правомірність унесення змін в обстановку перед початком її реконструкції. Перевірка показань на місці полягає в їх зіставленні з обстановкою, яка сприймається в тому вигляді, який вона має на момент проведення слідчої дії. Уважимо, що спеціальна зміна обстановки може негативно вплинути на процес упізнання обстановки особою, показання якої перевіряються, призвести до помилок і плутанини в спогаді обставин або мати навідний характер. Відновлення первісного розташування предметів у просторі доцільно проводити, коли обстановка до моменту проведення цієї слідчої дії зазнала суттєвих змін.

При оцінці результатів моделювання (реконструкції) обстановки, проведеної підозрюваним (обвинуваченим), необхідно враховувати можливість неправдивих результатів реконструкції. Тому, на нашу думку, така реконструкція при перевірці показань на місці може застосовуватися тільки в тих

випадках, коли в наявності є дані про первісний стан обстановки, з якими можна порівняти результати реконструкції, або необхідні відомості передбачається одержати під час проведення інших слідчих дій. На нашу думку, якщо доказова інформація, якою оперує слідчий, суперечить реконструйованим елементам обстановки, доцільно звернути увагу підозрюваного на цю невідповідність.

Висновки

Перевірка показань на місці передбачає використання специфічного методу отримання інформації, що дає змогу виявляти й установлювати дані, не доступні іншим процесуальним формам одержання доказів. Таким методом є зіставлення показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому особою, яка дала показання. У комплексі з іншими методами, зокрема, моделюванням, зіставленням, спостереженням, спілкуванням, зіставлення дає змогу провести оцінку достовірності показань, що перевіряються, й отримати нові докази. Цей метод є вельми ефективним у випадках, коли для перевірки показань необхідно відновити матеріальну обстановку або механізм взаємодії людей, предметів, і це виявляється в тактиці слідчої дії через застосування тактичних прийомів. Останні доцільно використовувати в системі. Існує необхідність формування таких систем тактичних прийомів (наприклад, систем тактичних прийомів, спрямованих на відновлення матеріальної обстановки, механізму взаємодії учасників події). Саме завдяки цілісності й взаємозв'язку окремих тактичних прийомів у системі остання здатна забезпечити реалізацію кінцевої мети слідчої дії – перевірку показань підозрюваного (потерпілого, свідка).

Список використаних джерел:

1. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания : учебное пособие. Москва : НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. 177 с.
2. Центров Е.Е. Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие. *Российский следователь*. Москва : Юрист, 1999. № 1. С. 36–40.
3. Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте : методическое пособие. Москва : Изд-во ВИПИИРМПШ Прокуратуры СССР, 1966. 91 с.
4. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : учебное пособие / А.К. Гаврилов, Ф.В. Глазырин, С.П. Ефимичев и др. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. 240 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2018. Т. 20 : Криміналістика,

судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. 952 с.

6. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента. Москва : ВШ МВД СССР, 1959. 171 с.

7. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. Москва : Юрид. лит., 1964. 223 с.

8. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. Москва : Наука, 1966. 293 с.

9. Куванов В.В. Реконструкция при расследовании преступлений. Караганда : НИ и РИО Карагандинской ВШ МВД СССР, 1978. 64 с.

10. Лузгин И.М. Реконструкция в расследовании преступлений. Волгоград : НИиРИО ВСП МВД СССР, 1981. 59 с.

11. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООН СССР, 1967. 289 с.

12. Хлынцов М.Н. Проверка показаний на месте. Саратов : Изд-во Саратовского юрид. ин-та, 1971. 119 с.

13. Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков : Консум, 1997. 160 с.

14. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 2-е изд. доп. 334 с.

15. Ципарский Я.Г. Некоторые приемы реконструкции на месте происшествия для воспроизведения обстановки и обстоятельств события. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев : Вища школа, 1965. Вып. 2. С. 65.

16. Леви А.А., Цыпарский Я.Г. Применение метода реконструкции при расследовании преступления / Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва : 1975. 49 с.

17. Шейфер С.А. О познавательной сущности и пределах применения проверки показаний на месте. *Вопр. борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1978. Вып. 28. С. 116–133.

Vladyslav Nehrebetskyi. An investigative experiment to verify a suspect's testimony as a special way to obtain evidence

The article is devoted to the study of verifying testimony at the crime scene as a special procedural method of obtaining evidence. The investigative experiment provides for two main ways to verify evidence: experimental through conducting experimental actions (the investigative experiment itself) and verification through comparing the testimony with the actual situation (verifying testimony at the crime scene). The paper examines the features of the process of cognition of verifying testimony at the crime scene. At the crime scene verification involves the use of a specific method of obtaining information by comparing the testimony about the circumstances of the crime related to a particular place with the actual situation at that place shown to the investigator by the person who gave evidence. The features of applying the comparison method are analyzed. The comparison process consists of three interrelated elements – explanation, display and inspection.

The participation of a suspect in conducting verifying testimony at the crime scene is necessarily voluntary. Therefore, the possibility and effectiveness of such an investigative action largely depends on the position that the suspect will take, his desire to participate in verifying testimony at the crime scene. The specifics of the process of cognition of the specified investigative action presuppose absolute independence of the demonstration of the scene of the incident and the situation by the person whose testimony is being verified. The person whose testimony is being verified tells about the events that took place at this place and the circumstances that are closely related to them. The person's story at the crime scene is accompanied by a demonstration of individual actions and poses that are not of an experimental nature, as well as showing individual objects and landmarks that are part of the general complex of this crime scene. In order of clarification person may be asked questions by the investigator and, with his permission, by other participants of the investigative action. At the same time, leading questions and actions on the part of the investigator and other participants in the investigative (search) action are unacceptable. The structure of information, methods of its research are considered, and ways to improve the procedure for this investigative (search) action are determined.

Key words: *investigatory action, comparison method, simulation method, mannequin, leading question.*